

УДК 930.1+355.48+32(045)

DOI: 10.31651/2076-5908-2025-2-55-67

Костянтин ІВАНГОРОДСЬКИЙ

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4052-5253>

e-mail: iwakos@ukr.net

РОСІЙСЬКА ГУМАНІТАРИСТИКА ЯК ЗАСІБ УТВЕРДЖЕННЯ
ІДЕОЛОГІЇ РАШИЗМУ В УМОВАХ ТАК ЗВАНОЇ «СВО»*

Анотація. Мета – аналіз досліджень, опублікованих представниками різних секторів «наукової гуманітаристики» РФ упродовж 2022–2023 рр., який підтверджує їхню суцільну заполітизованість і спрямованість на утвердження ідеології рашизму в інтелектуальному просторі РФ. **Наукова новизна.** Одним із важливих завдань у протистоянні з ідеологією рашизму має бути наукове розвінчання новітніх історичних міфів, вигаданих російською пропагандою й історичною політикою Кремля, оскільки вони спрямовані на вилучення українців, їхньої національної ідентичності та культури з історичної реальності. Для цього Росія сьогодні застосовує різноманітні маніпулятивні інформаційні технології, у тому числі й «гуманітарну наукову спільноту», для якої відведена місія обґрунтування «науковості» рашизму. «Гуманітарії» країни-агресора РФ, міфологізуючи «СВО» та утверджуючи рашизм, не намагаються навести для цього жодних наукових доказів. Натомість вони надалі залишаються сліпими та покірними волі та фантазіям кремлівського диктатора, одночасно перебуваючи в рамках ідеології рашизму та формуючи її базові міфологеми. **Висновки.** Не важко побачити, що вся так звана «російська гуманітаристика» як частина ідеології рашизму є антинауковим явищем, що має обслуговувати геноцидну політику та пропаганду Кремля. Намагаючись виправдати агресивну війну РФ проти України, російські «гуманітарії», звертаючись до тематики так званої «СВО», наголошуючи на своїй невинності, насправді лише продовжують формувати конструктивні орієнтири ідеологічної оболонки рашизму. Російським «гуманітаріям» властивий переважно дискурс ненависті, в якому немає місця пошуку істини, але переважає тенденційність, спрямована на неоімперську пихатість, шовінізм, ресентимент, нетерпимість, зверхність відносно всіх «інших», але особливо щодо українців. Саме від початку агресивного нападу на Україну в 2022 р. аморфна система рашистських поглядів доволі швидко перетворилася на державну ідеологію Росії, котра намагається в такий спосіб перетворитися знову на імперію.

Ключові слова: російсько-українська війна, рашизм, «спеціальна воєнна операція» («СВО»), російська гуманітаристика, російська пропаганда, історіографія.

Kostiantyn IVANGORODSKY

Doctor of Sciences (History), Professor of Department of History of Ukraine,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, UkraineORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4052-5253>

e-mail: iwakos@ukr.net

RUSSIAN HUMANITIES AS A TOOL OF CONFIRMING THE IDEOLOGY
OF RACISM IN THE CONDITIONS OF THE SO-CALLED “SVO”

Abstract. The purpose of the article is to analyze the research, published by representatives of various sectors of the “scientific humanities” of the Russian Federation during 2022–2023. That confirms their complete politicization and focus on establishing the ideology of «racism» in the intellectual space of the Russian Federation. **Scientific novelty.** One of the important tasks in confronting the ideology of «racism» should be the scientific debunking of the latest historical myths invented by Russian propaganda and the Kremlin’s historical policy, since they are aimed at removing Ukrainians, their national identity and culture from historical reality. For this Russia uses various manipulative information technologies, including the “humanitarian scientific community”, which is assigned the mission of substantiating the “scientificity” of “racism”. The “humanities” of the aggressor country Russian Federation, are mythologizing the “SVO” and affirming racism, they do not try to provide any scientific evidence for this. Instead, they continue to remain blind and submissive to the will and fantasies of the Kremlin dictator, while simultaneously remaining within the framework of the ideology of “racism” and forming its basic mythologies. **Conclusions.** It is not difficult to see that the entire so-called “Russian humanitarian studies” as part of the ideology of “racism” is an anti-scientific phenomenon that should serve the genocidal policy and propaganda of the Kremlin. Trying to justify the aggressive war of the Russian Federation against Ukraine, Russian “humanities”, turning to the topic of the so-called “SVO”, emphasizing their innocence, in fact only continue to form constructive guidelines for the ideological shell of racism. Russian “humanities” are characterized mainly by a discourse of hatred, in which there is no place for searching for truth, but a tendency towards neo-imperial arrogance, chauvinism, resentment, intolerance, and superiority towards all “others”, but especially towards Ukrainians. It was from the beginning of the aggressive attack on Ukraine in 2022 that the amorphous system of racist views quickly turned into the state ideology of Russia, which is trying to turn itself into an empire again.

Keywords: Russian-Ukrainian war, racism, “special military operation” (“SVO”), Russian humanitarian studies, Russian propaganda, historiography.

* Статтю підготовлено в межах держбюджетної теми «Протидія історичній політиці країни-агресора РФ у процесі деокупації українських територій» (номер державної реєстрації 0123U101598).

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань у протистоянні з ідеологією рашизму має бути наукове розвінчання як уже сталих, так і по гарячих слідах новітніх історичних міфів, продюгованих кремлівськими пропагандою й історичною політикою та спрямованих на вилучення українців, їхньої національної ідентичності та культури з історичної реальності. Для цього сьогодні застосовуються різноманітні маніпулятивні інформаційні технології, у тому числі й російська «наукова спільнота», для якої, на наше глибоке переконання, відведена місія обґрунтування «науковості» рашизму, одним із елементів якого має стати й «міф СВО» як «визвольної операції». Такий стан речей вимагає від українського гуманітарного сегменту науки належного аналізу та вироблення механізмів протидії, що має базуватися на неупередженості, об'єктивності та незаангажованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на хронологічну близькість до сьогодення порушеної проблематики, безпосередньо присвячених їй праць поки що немає. Разом із тим важливими є новітні студіювання істориками дотичних аспектів окресленої нами тематики. Передусім, мова йде щодо інтерпретацій сутності явища «рашизму», оприлюднені в останні роки такими дослідниками, як І. Гирич, Я. Грицак, С. Громенко, Н. Давидова, Е. Еплблом, М. Епштейн, Т. Кузьо, Т. Снайдер, В. Ткаченко, Л. Якубова та ін.

Мета статті полягає в аналізі досліджень, опублікованих представниками різних секторів «наукової гуманітаристики» РФ упродовж 2022–2023 рр., який підтверджує їхню суцільну заполітизованість і спрямованість на утвердження ідеології рашизму в інтелектуальному просторі РФ.

Виклад основного матеріалу. Попередні студіювання окресленої проблематики [1–2] чітко доводять, що в гуманітарному сегменті російської науки в останні роки спостерігається цілковита деградація. Причини такої ситуації багато в чому зрозумілі, адже на це передусім вплинула монополізація та приватизація російською владою комеморативних практик, що перетворені на додаток до пропагандистської машини. Фактично сьогодні російська академічна наука зачинена у своєрідному «науковому гетто», де домінує тон апологетики державної влади й тенденції до «ексклюзивного» розуміння історії [3, с. 594]. І суспільство, і наука як соціальні феномени деградували разом із соціальною системою путінської Росії. Інституційно російська гуманітаристика відтворюється лише в парадигмі поточного обслуговування інтересів режиму та доведення у псевдонауковий спосіб його легітимності [4, с. 38]. Тому за самовихвалянням російських «гуманітаріїв» насправді приховується інтелектуальна порожнеча. Одним із факторів деградації російської гуманітаристики безумовно є й те, що в авторитарному суспільстві просто немає дебатов на складні історичні теми, адже в основному панують тиск пропаганди та страх [5].

Показово, що «гуманітарії» країни-агресора РФ, міфологізуючи «СВО» та угрунтовуючи рашизм, не намагаються навести ані найменших наукових доказів своїм пустопорожнім деклараціям, воліючи й надалі залишатися сліпими та покірними волі та фантазіям кремлівського диктатора, одночасно перебуваючи в рамках ідеології рашизму та формуючи її базові міфологи. Відтак не доводиться дивуватися, що російські «науковці», слідом за кремлівським наративом, намагаються подавати «СВО» як теперішнє повторення ВВВ і слідом за Путіним зациклюватися на темі нацизму. Простежується у працях путінських «гуманітаріїв» й прагнення реабілітації та героїзації через «СВО» комуністичного режиму. Однак подібні меморіальні анахронізми не тільки не сприяють суспільній консолідації російського населення, а навпаки – поглиблюють поміж ними істотний світоглядний розкол. На цьому, зокрема, наголошує І. Антошук, акцентуючи, що через «СВО» російське суспільство близьке до стану «ментальної громадянської війни», яка характеризується «неймовірною агресією» та ненавистю відносно один до іншого [6, с. 21].

Зі свого боку, А. Ваторопін та І. Тепляков також вважають, що «СВО в Україні докорінно змінила соціальну ситуацію в Росії в усіх її аспектах». Приміром, ця операція стала «фактором, який загострив і активізував прояви молодіжного екстремізму, в тому числі у вигляді націоналістичного сепаратизму в РФ» [7, с. 137–138]. Схожа ситуація спостерігається й у Криму, де також «найбільш нестабільною групою щодо політичного позиціонування в межах СВО є молодь» [8, с. 28]. Саратовський політолог А. Казаков також звернув увагу на ставлення російської молоді щодо агресивної війни РФ проти України та з'ясував, що вона зумовила в цієї верстви «доволі неочікувану реакцію», адже «хтось вважає її абсолютно неправильною». Головними причинами цього він називає «відсутність цілеспрямованої ідеологічної роботи з підростаючим поколінням» та те, що «молоді люди практично не дивляться телевизор (! – К. І.), а це робить їх більш вразливими перед маніпуляціями з боку ворожих акторів, тому вони стають жертвами фейків, неправдивих інтерпретацій і трактувань». Це й зумовлює, буцімто, скепсис молоді відносно «СВО» [9, с. 460, 464].

До речі, одним із механізмів долучення російської молоді до ідеологічної орбіти рашизму, на що вже звертали увагу й українські історики, стало видання єдиного (!) підручника з історії, де

цілковито переписано новітню історію та додано параграф щодо «СВО». Погоджуємося з В. Смолієм, що сучасні російські підручники з історії взагалі складно назвати власне підручниками, позаяк протягом кількох десятиліть вони відіграють лише «роль засадничих інструментів агресивної й реваншистської політики РФ». У такому розумінні вони «перетворилися на свого роду освітнє та культурне відображення рашизму» [10, с. 4–5]. Питання стосовно складання образу історії України та трансформації його змісту останніми роками у сучасному російському шкільному наративі в контексті антиукраїнської історичної політики Кремля не так давно дослідив В. Яремчук [11]. Саме у такому контексті фахово проаналізував і нововведений єдиний підручник з історії, авторства В. Медінського і А. Торкунова, український історик С. Громенко. Зокрема, він зауважив, що, оскільки молоді росіяни майже не дивляться підконтрольний Кремлю телевізор, обов'язкове вивчення теми «СВО» в російських школах є єдиним способом нав'язати їм офіційну версію щодо неї [12].

Ще одним прийомом адаптації «міфу СВО» у суспільному сприйнятті є намагання російських «учених» переконати власне «суспільство» в тому, що воно «природно» підтримує війну проти України та сприймає її як саме собою зрозуміле й «необхідне» явище. Так, вплив висвітлення війни у ЗМІ на російське населення став предметом соціологічного дослідження Н. Велікої і А. Зайцевої. В результаті, вони виокремили 4 основні тематичні кластери, пов'язані з так званою «СВО»: військові зведення, події навколо операції, часткова мобілізація та мирне життя в умовах СВО. У підсумку авторки стверджують: «Незважаючи на те, що громадяни частково скептично ставилися до інформації, що одержується з різних джерел, про події в Україні, загальний рівень довіри до друкованих ЗМІ становить біля 40 %, що корелює із фактом високого ступеня підтримки СВО росіянами» [13, с. 165, 170]. Хоча, згідно з результатами іншого дослідження, у травні 2022 р. більшість російських громадян хвилювали проблеми, пов'язані зі «зростанням цін на продукти харчування» (58 %) та загальною «дорожнечею життя» (50 %). Найменшою мірою при цьому росіян турбувала якість «СВО» (лише 3 %), тоді як 7–8 % значно більше хвилювали «наркоманія» та «алкоголізм» [14, с. 9–10]. Доводиться, з огляду на це, визнати, що «масове російське світосприйняття тотально дисонує з постіндустріальною та інформаційною сучасністю, котра продукує безліч можливостей і каналів для вироблення більш-менш адекватної палітри дійсності» [15, с. 56].

Разом із тим російських «соціологів» куди більше «турбує» той сегмент соціуму, котрий не підтримує війну проти України та дії злочинної кремлівської влади. Звідси й бажання за радянською звичкою затаврувати всілякими ярликами та жупелами всіх інакомислячих. Приміром, А. Меренков обурюється проявами «культури егоїзму», котру насадила поміж росіян ліберальна ідеологія, а тому вони «керуються особистими інтересами, а не потребами Вітчизни» та «приховують свою злість до нинішньої влади, ненавидять більшість тих, хто виступає за *реальну* ідеологічну, політичну незалежність Росії» [16, с. 311]. Л. Грищенко і А. Измайлов у часописі «Академічна думка» ще безжальніше «громлять» російську опозицію, котра «складається з непримиренних лібералів, лівих і націоналістів усіх мастей, що приєдналися до них і *майже відкрито зізнаються* у сповідуванні нацизму, фашизму та інших теорій національної і расової переваги». Так сталося тому, що представники цих рухів, на їхню думку – це «діячі антикультури і постмодерну, зокрема гомосексуальні активісти, які *непримиренно воюють* із традиціями і культурою народів Росії». Більше того виявляється (хто б сумнівався) Заходом «саме несистемній опозиції відводилася роль “п'ятої колони”, яка мала знести державність у Росії» [17, с. 184, 185].

Однак, замість визнати факт неухильного перетворення кремлівськими диктатором Росії на тоталітарну державу, тамтешні «гуманітарії», навпаки, впадають у ще більші псевдонаукові фантазування стосовно соціополітичної «корисності» війни. Приміром, так чинить А. Шатілов, коли стверджує, що саме завдяки «СВО» в Росії з'явилося якесь «третє громадянське суспільство». Останнє, «зберігаючи лояльність політичному режиму загалом та В. Путіну зокрема, підтримуючи спецоперацію, воно, проте, *дуже вимогливо і критично ставиться до дій влади*, вимагаючи від неї більшої послідовності, жорсткості та справедливості». Такий «тип громадянського суспільства» він іменує «страхуючим», бо своє «завдання воно бачить у сприянні військової кампанії за рахунок “підстрахування” та “компенсації” помилок та прорахунків влади» [18, с. 11–12]. Очевидно, саме до цієї сюрреалістичної фантазмагорії належить віднести й дослідження двох «філософів», які потішаються дотепністю «комічних карикатур» щодо атак на мирні українські міста російських дронів і ракет [19].

Загалом, подібний «креатив» російських «гуманітаріїв», зумовлений війною проти України, є лише невеликою частиною того явища, котре дедалі частіше кваліфікується як «ідеологія рашизму». Хоча справедливіше називати його своєрідною «ідеологічною кашею», де намішана безліч ідей, спрямованих на виопуклення російської величч, месіанізму, пихи, демагогії, хамства та нахабства. Водночас цей російський неототалітаризм є сплавом імперських смислових кліше,

євразійських мисленнєвих штампів, більшовицьких репресивних практик та всеохопних цинічних брехні та злочинності [20, с. 40]. Так, і член-кореспондент РАН В. Гарбузов відзначає ідейну невизначеність країни-агресора РФ, котра є колишньою імперією, спадкоємицею радянської держави, що переживає вкрай болючий синдром раптово втраченої імперської величі та намагається сформувати власну глобальну геополітичну програму. Остання ж надто хитка, нестійка та еkleктична, оскільки цей «набір установок заснований на змішуванні ідей євразійства, “русского міра”, на агресивному антиамериканізмі, протиборстві із “загниваючим” Заходом». Проте за умов інформаційної епохи, «замінюючи реалії ілюзіями, Росія немов застигла в минулому, все ще сподіваючись на царя-батюшку, намагаючись при цьому безуспішно повернути собі колишню велич і світовий вплив» [21].

Не позбавлений сенсу й психоаналітичний підхід до інтерпретації «феномену рашизму», котрий демонструє, що в цьому випадку ми маємо справу із зовсім іншою психічною структурою, інтуїтивно нам незрозумілою і зовсім відмінною від нашої. При цьому фаховий аналіз дозволяє зробити висновок, що в основі путінського нацизму лежить збочення (перверсія) – садизм, а головні бажання садиста – руйнація, вбивство та влада. Водночас, як переконує Н. Давидова, з особливостей рашистської перверсивної структури можна пояснити багато незрозумілих проявів «русского міра», наприклад, нелюдську жорстокість на окупованих територіях. Суб'єктність перверта-рашиста не сформована, а це є, зокрема, причиною обмеженої здатності до глибокого вивчення, аналізу, рефлексії, що заповнюється маренням (наприклад, конспірологією) та магічним мисленням (цим пояснюється часте поверхнєве та примітивне копіювання речей і процесів, притаманне росіянам). Крім того, рашистська пропаганда на сьогодні не породжує якихось смислів, захоплюючих ідей, адже їй це вже не потрібно, бо вона вже вбудована у психіку прихильника рашизму, за яку він і тримається [22, с. 4–5]. Саме такою беззмістовною та примітивною є сьогодні й путінська «наукова гуманітаристика», котра бездумно та слухняно ретранслює винятково рашистські вигадки та постулати.

Якщо уважніше розглянути риси «русского міра», яким він бачиться його ідеологам і реалізується в ході «СВО», то з погляду М. Епштейна, він весь складається з «анти», з антитез світу як такому (античас, антипростір, антижиття, антимораль, антихристиянство, антисоціум). «Русскій мір» – головна ідея сучасної Росії, а його розширення – головна мета держави, але, порівняно з попередніми пануючими ідеями («православне царство», «Третій Рим», «православ'я, самодержавство народність», «комунізм», «всесвітня революція»), він здається ідеєю бідною, позбавленою будь-якого змісту. Росія, – продовжує філософ, – тепер взагалі не ототожнюється з жодним загальним поняттям – тільки з самою собою, з «російською» як такою («масло масляне»). Залишається незрозумілим, заради чого, крім самої себе, вона має розширитися. І щоб визначити причину цього розширення, слід виходити не з якихось «позитивних властивостей “русского міра”», а саме з того, що він заперечує; і тоді з'ясується, що цей світ за суттю – антисвіт (*антимір*): він визначається суто негативними ознаками, які стали самодостатніми після краху попередніх ідеологій». Особливість Росії у XXI ст. – це формування суто негативної ідентичності, «від протилежного» [23, с. 7–10]. Або як зауважує А. Ассман, коли суспільство не шукає правди і не перевіряє реальність, воно впадає в повну залежність від картини світу, що отримується згори [24].

Значна кількість російських «гуманітаріїв» неприховано демонструє змученість за відсутністю лінії партії та єдиновірного вчення, закликаючи владу, нарешті, запровадити в РФ державну ідеологію, попри її заборону в Конституції країни-агресора. Тому навіть звичайний путінський указ про «концепцію гуманітарної політики за кордоном» сприймається деkim як «альтернативний Заходу ціннісний проєкт» і нова ідеологія, котра захищає «традиційні цінності», закріплює на офіційному рівні поняття «русскій мір» і формулює «концепцію євразійства», що становить у підсумку «тотальну ідеологічну альтернативу з боку Росії» [25, с. 13]. Таких «учених» навіть не бентежить настільки еkleктична ідеологічна оболонка, де намішані «скрепне» радикально-консервативне православ'я та конструкції «русского міра», з елементами російського націоналізму й імперської симпатії до сталінізму. Занурення ж росіян у стан самонавіювання імперативами «величі» і всездозволеності лише зміцнює путінську диктатуру. Втім погоджуємося з Я. Грицаком: «Видається так, що за російською мегаломанією стоїть глибоко прихований комплекс меншовартості... Відповідно росіяни готові самі терпіти неймовірні страждання та завдавати таких же страждань своїм сусідам, аби лише довести всьому світові свою велич» [26].

Зануреність у минуле, де панує ілюзія про колишню «велич», підживлює й великоросійську пиху, що виступає декомпенсатором безперспективності існування сучасних росіян. Подібна зацикленість стала синкретичним ментальним наркотиком, покликаним тримати понад сотню мільйонів людей у стані імперського нарцисизму і рабської покори владі водночас. При цьому «всі поводяться як одурілі від запаху крові і відчуття всездозволеності дикуни, для яких нема межі

розлюднення й, попри зовнішні ознаки цивілізованості, росіяни демонструють, що вони залишаються племенем, яке сповідує поганство і сіє смерть в її первісному вимірі» [27, с. 54]. Таку саму «звірність» можна спостерігати й у студіях путінських «гуманитаріїв». Приміром, вони не соромляться прямо закликати до ідей «соціального дарвінізму», адже «на Землі стало надто багато людей», а тому потрібен «перехід від гуманітарного до прайдового права» [28, с. 214].

Не в останню чергу тотальна «гуманітарна» архаїка в Росії зумовлена безпосередньо обмеженим світоглядом самого В. Путіна. Так, А. Міллер, оцінюючи його «промови про історію» вважає, що своїми поглядами цей диктатор перебуває в «добільшовицькому дискурсі» [29]. Вважаємо, що оскільки він як «особистість» сформувався вже у більшовицький період, постільки єдина ідеологія, котру він може сповідувати нині, в умовах нафантазованої «війни із колективним Заходом» – це російський націоналізм. Скажімо досить тонко цей шлейф відчув доктор історичних наук, декан факультету державного управління Московського університету (і, до речі, онук того самого В. Молотова) В. Ніконов, який схвалює проведення так званої «СВО», завдяки чому «помітно прискорився процес націоналізації російських еліт» [30, с. 9]. Фактично мова йде про «імперський націоналізм» – звучить як оксюморон, – зауважує Г. Касьянов, – але, можливо, в цьому якраз і полягає унікальність Росії ХХІ ст. [31]. В. Янов, дивуючись відсутності історії «російського націоналізму», прийшов до висновку, що останній завжди уникав власного «імені», віддаючи перевагу евфемізмам, як-то «русская ідея» або «русскій мір» [32, с. 7].

Тісно переплетена з імперською свідомістю росіян й ідея їхнього особливого шляху, що також багато в чому визначає великоросійський шовінізм. Як відомо, в цьому контексті найбільш популярною (й загалом підтримуваною Кремлем) є псевдонаукова ахінея ультраконсервативного російського політичного філософа А. Дугіна про Росію як «окрему цивілізацію» («євразійську»), котра не може бути «національною державою». Звідси, й популярність так званого цивілізаційного підходу в російській «гуманітаристиці», зокрема й щодо інтерпретації агресивної війни проти України. Приміром, пітерський історик А. Фортунатов чомусь навіть вважає, що «СВО дозволяє *по-новому* оцінити методологічні засади сучасних гуманітарних наук, адже Росія характеризується як самостійна унікальна цивілізація» [33, с. 496]. Дехто виходить із того, що цей «конфлікт Росії із країнами Заходу, який має цивілізаційний характер», потребує окремого «євразійського пояснення», адже, буцімто, його «результатом стане виникнення єдиного євразійського соціально-економічного та політичного простору», тому «керівництву РФ ближчий євразійський підхід» [34, с. 86]. Показово, що В. Путін неодноразово наголошував на прихильності й до псевдонаукової «теорії пасіонарності» Л. Гумільова [35]. Цей «останній євразієць» завжди називав Захід головною «екзистенційною загрозою», запевняючи, що він «споконвічно ворожий» і хоче захопити територію Росії.

Не оминули увагою російські «історики» й концепцію «зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтона. Намагаючись розглянути так звану «СВО» через цю призму, В. Сальніков (зокрема, член організації «Об'єднання православних учених»; виявляється, наука в Росії може існувати й на суто конфесійній основі!?) побачив у ній «не лише конфлікт західної та православної, а й застарілий конфлікт аграрної та індустріальної цивілізацій, пов'язаний із протистоянням між духовною та матеріалістичною цивілізацією». Для подолання цього конфлікту «автор вважає за необхідне відновлення російської ідентичності та канонічного православ'я в Україні, що можна зробити лише за допомогою “руського міра” й військова спецоперація, яка ведеться в Україні, цьому сприяє». Існування ж в Україні якогось «цивілізаційного розлому» цей «автор» пояснює її тривалим перебуванням у Речі Посполитій, яка, будучи не в змозі поширити там католицизм, пішла на підтримку уніатів, котрих відтоді використовує Захід (Ватикан, Габсбурги, нацисти, а тепер і англосакси) для створення «буферної зони» між православно-російським культурно-цивілізаційним типом та західною цивілізацією. До того ж, «народжений на *уніатській духовній основі* “український проект”, підтриманий австрійцями та німцями (? – К. І.), був *практично реалізований в СРСР*, де придушувалися російсько-православні цивілізаційні засади та створювалися нові “соціалістичні нації”». Відтак для «перемоги в СВО» РФ потрібно, «на думку автора, звернутися до православної цивілізації, євразійського імперства та загальноросійської національної єдності» [36, с. 154–156], хоча, звісно, які смисли вкладаються у названі категорії та як їх поєднати в одну ідеологічну конструкцію цей «історик» не пояснює.

Колега останнього по тому ж «Об'єднанню православних учених» Г. Шайрян опублікував у тому ж видавництві «Научная книга» не менш «містично-науковий» опус стосовно «чистоти православної віри та унікальності культурно-історичного типу локальної слов'янської цивілізації з абсолютним домінуванням російського етносу», які може зберегти тільки «обрана Богом наша Вітчизна», що «з есхатологічної точки зору» втілює «ідею Третього Риму». Оскільки «автора» турбує відсутність у Росії «конституційно закріпленого ідеологічного стрижня», постільки «теорія “Москва – Третій Рим” актуальна як ніколи»: «Промислом Божим Росія повертається до

ініціативного стримання світу від впливу глобалізму як *нероздільного сатанинського панування* над людством. Отже, формула Третього Риму має стати квінтесенцією ідеології православного російського відродження». При цьому «православний вчений» не потребує жодних доказів, аби переконатися, що «початок СВО 24 лютого 2022 р. став початком відродження функції Катехона, а Третій Рим вкотре відкрито виступив проти *аномічного глобалізму* (? – К. І.), що руйнує державний суверенітет та традиційні цінності Росії, яка продовжує відігравати роль Катехона на шляхах Божественного домобудівництва, а месіанська роль Третього Риму в Божому Промислі цілком очевидна» [36, с. 249–250, 253]. Ні, очевидно лиш те, що подібна ахінея аж ніяк не може стати державною ідеологією, як і те, що «автор» навіть не усвідомлює – насамперед, суспільну аномію потрібно подолати російським населенню та «гуманітаристиці».

Увесь цей еклектичний набір ідеологічних кліше, як відзначалося вище, становить домінуючу світоглядну концепцію в РФ – «рашизм», котрий згідно Заяви Верховної Ради України від 2 травня 2023 р. означає «сучасний російський фашизм». У ньому відображена сутність політичного режиму В. Путіна як неоімперської, тоталітарної диктатури, що наслідуює найгірші практики минулого та втілює ідеї фашизму. Крім цього, базовою ознакою путінського режиму є покладання в основу державної ідеології поглядів «російського націоналізму», що зумовлює самозвеличування Росії та росіян за рахунок насильницького пригнічення, заперечення права на самовизначення, або взагалі – права на існування інших народів [38]. Основою «рашизму» українські депутати небезпідставно вважають концепцію так званого «русского міра». У нещодавно прийнятому Законі України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» від 21 серпня 2025 р. термін «рашизм» набув офіційного визначення. Під ним розуміється різновид тоталітарної ідеології та практик, які лежать в основі російського нацистського тоталітарного режиму, сформованого у державі-агресорі, та ґрунтуються на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів [39].

Проте сучасна ідеологія рашизму в Росії зовсім не нова, оскільки продовжує стару загарбницьку практику Московії та Російської імперії ще від XIV ст. З часом до неї увійшла й ідеологема «Москва – Третій Рим», а в XIX ст. вона модифікувалася в уваровську формулу «Православ'я, самодержавство, народність». Стосовно України ця формула тоді одержала уточнююче звучання про «триєдиний русский народ», що нібито складався з великоросів, малоросів і білоросів. Із часів Івана III практика Московії була спрямована на агресивне загарбання земель на захід від Москви, зокрема, й завоювання України. При цьому маховик завоювань йшов у парі з політикою гвалтовної русифікації теренів, підбитих під владу московсько-петербурзького імператора [40, с. 27]. Формула «триєдиного народу» від слов'янофілів через російсько-більшовицьке «братні народи» відродилася тепер у путінській «единой русской идентичности». Водночас повторюються й такі ж самі, але в неоімперському представленні твердження В. Путіна про те, що української нації ніколи не існувало, а тому всі ті, хто вважає інакше, є нацистами й мають бути денацифіковані (тобто, знищені) [41, с. 99].

Отже, теперішня війна проти України є прямим наслідком рашизму як різновиду тоталітарної ідеології та практики. Адже, відмовившись в останні десятиліття «осмислити і засудити історію тоталітаризму в його комунобільшовицькій версії, росіяни тим самим покликали до життя його новітню версію – рашизм» [27, с. 21]. Найбільш одіозними формами рашизму, на думку О. Лисенка, стали сталінізм і путінізм. Якщо сталінізм засуджений цивілізованим світом як злочинний, то путінізм сприймають у світі поки що не так серйозно, хоча вони мають однакову природу. Міжнародний трибунал обов'язково повинен дати йому історичну, моральну, політичну і правову оцінку, оскільки йдеться про Зло вселенського масштабу і загрозу всьому людству [42, с. 96].

Проведений нами аналіз чітко демонструє, що сучасна російська «гуманітарна наука», виправдовуючи та підтримуючи агресивну війну РФ проти України, у своїх трактуваннях цієї події свідомо та послідовно дотримується основних постулатів ідеології рашизму. До них відносяться держаний шовінізм, знищення будь-якого інакодумства, тотальна цензура, возвеличення особливої місії, етнокультурна нетерпимість, тоталітарне мислення, неоімперіалізм, реабілітація сталінізму, ресентимент, реваншизм, фундаменталістське православ'я як моральна доктрина, дискурс ненависті, гендерна нетерпимість, антиінтелектуалізм, некрофільська політика пам'яті, фальсифікація історії, культ особи, тотальна (цивілізаційна) війна. Ще одна особливість рашизму, на яку звернув увагу Т. Снайдер, це коли справжні фашисти називають «фашистами» інших – це «фашизм, доведений до нелогічного краю у своєму схилинні перед ірраціональним, це фінальна точка, в якій мова ненависті вивертає реальність навиворіт, а пропаганда перетворюється на заклинання»; «називати фашистами інших, будучи фашистом, – це основа путінського методу» [43]. У цій же статті американський історик запропонував позначати рашизм як «шизофашизм».

Втім М. Епштейн дорікнув йому, що «насправді, цей термін був вперше запропонований у моїх публікаціях 2015–2017 рр.» і ним позначається «фашизм під маскою боротьби з фашизмом». Водночас «шизофашизм – це розколотий світогляд, свого роду пародія на фашизм, але серйозна, небезпечна, агресивна пародія; це фашистська істерика, за якою ховається цілком холодна свідомість меркантильних розрахунків» [23, с. 43].

Хоч Я. Грицак вважає, що рашизм почав формуватися лише з «другим пришестям» В. Путіна на президентський пост у 2012 р. [44], все ж корені російського фашизму мають значно глибшу протяжність. На цьому, зокрема, наголошує й російський історик Н. Сванідзе, відзначаючи, що цей феномен виник навіть раніше більшовизму, наприкінці XIX ст. Першим його паростком стала «жандармсько-чорносотенна фальшивка під назвою “Протоколи сіонських мудреців”», яка невдовзі «просто зачарувала Гітлера». Ще до початку Другої світової війни російські мислителі-емігранти відзначали, що «більшовизм – це культура тоталітарної злості, Росія – найпослідовніша країна фашизму, а соціальний зміст московського фашизму нічим не відрізняється від німецького» (Г. Федотов) або, що «сталінізм перероджується на своєрідний російський фашизм, якому притаманні всі особливості фашизму: тоталітарна держава, державний капіталізм, націоналізм, вождизм і як базис мілітаризована молодь» (Н. Бердяєв) [45]. Зрештою, світ має сьогодні усвідомити, що Росія за останні сто років мала три версії власного фашизму в різних варіантах, тобто фактично йдеться про спільноту, яка за весь цей час так і не спромоглася модернізуватися.

На думку М. Епштейна, витоки означеного явища почалися набагато раніше, ніж хвороблива реакція (ресентимент) на крах радянської системи. Таку ж соціальну психопатію, поєднання масового раболіпства, гордині та панфобії (істеричної ненависті до всього), яка зараз проходить емоційним тлом всіх російських подій, можна спостерігати вже в часи опричнини. Для сучасної Росії, як в кочовій архаїці, краще відвоювати ще один шмат землі, ніж побудувати осілу та розвинену цивілізацію. У XXI ст. Орда під ім'ям РФ скинула з себе всі європейські оболонки, які так старанно на ній нарошувалися, та піднялася з глибини минулого, обернулася до Європи своєю «азіатською пикою». Філософ вважає, що історична шизофренія ще більше посилюється внаслідок петровських спроб «з'європєти» Росію – вона розкололася надвоє, не лише соціально та культурно, а й психічно, майже в кожній душі, на «азійське» та «європейське». Звідси і опричнина, звідси і марксизм, цивілізація – і бунт проти неї, закон – і зневага до закону, побудова інституцій – і недовіра до них, готовність їх зруйнувати. Ці дві душі, осіла і кочова, продовжують виробляти шизофренічний розкол та психопатію у російському народі та державі. Якщо такий дуалізм глибоко вбудований у структуру національної ментальності, то зрозуміло, чому навіть фашизм, який за своєю політичною суттю є найбільш однорідним і тоталітарним, у сучасній Росії також набуває шизофренічних рис [23, с. 50, 52, 54].

На думку Л. Якубової, термін «рашизм» сьогодні навряд чи доцільно розглядати як усталене поняття. Адже преліментарно можна вважати, що під ним розуміються декілька окремих феноменів. Зокрема, комплекс політтехнологічних продуктів, квазіфілософських і квазіісторичних явищ, стигм, забобонів, відвертих фальсифікацій, які складають основу масової свідомості росіян, що покликані бути ідеологічною основою і виправданням збройної агресії РФ проти України. Поряд із цим, у ньому вбачають основу новітньої державної доктрини Росії як країни реінстальованого тоталітаризму (фашизму), що ненауковими інструментами обґрунтовує російський неоімперіалізм, претензії на світовий гегемонізм і знищення державного суверенітету України. Також рашизмом позначають злочинну практику окупаційних військ РФ, які на українських теренах здійснюють справжній геноцид. Крім цього, в ньому бачать історично нову форму феномену тоталітаризму, що сформувалася на російському політично-культурному ґрунті, та маніфестує перетворення Росії на історично нову форму режиму фашистського толку [20, с. 196–197].

Якщо раніше зауваження про те, що РФ перетворюється на фашистську державу були поодинокими, то після деокупації Бучі та інших військових злочинів росіян в Україні, порівняння путінської Росії з нацистською Німеччиною стало загальним трендом у науковому середовищі, змушеному переглядати проблеми методології й теорії фашизму/нацизму та корелювати їх зі страшною сучасністю [46, с. 81]. Приміром, Ф. Фукуяма вже прямо стверджує: «Росія перетворилася на фашистську державу. Це екстремально націоналістичний режим, який централізував всю владу. Зрештою, це фашистська диктатура із реваншистською зовнішньою політикою» [47]. Тому, коли нині тоталітарна держава РФ, «за масової захопливої підтримки населення розпочинає СВО у сусідній країні, це – зауважує Н. Сванідзе, – неминуче викликає важкі та цілком певні історичні асоціації. Чисто естетично не вистачає лише зорового символу... і він звісно з'являється та породжує ті самі асоціації. Треба віддати належне тим, хто його вигадав: почуття стилю їм не змінило. Готика, гострі кути, брутальність – те, що треба. Одного цього

знаку “Z” достатньо, щоб зрозуміти те, що відбувається в історичному контексті» [45]. Натомість М. Епштейн зауважує, що одним із найуживаніших сучасних слів, що починаються з цієї літери, є *zombie* (зомбі) і саме на них перетворює росіян той «зомбоящик», який вселяє їм Z-ідеологію, а використання цієї літери зомбує її носіїв. Він навіть вважає, що від початку вторгнення в Україну, виник новий «мілітаристський напрямок російської політики та ідеології – *зедизм* (від назви літери Z – “зед”))» [23, с. 214, 226].

Показово, що для російських «гуманітаріїв» від початку агресивного вторгнення РФ до України відповідна символіка стала досить неочікуваною, насамперед через її неросійську приналежність і відсутність офіційних пояснень щодо застосування. Відповідно, це породило чергову хвилю «наукового» вгадування чергової кремлівської «багатоходовки». Так, А. Шиліна й О. Субботіна спробували розкрити функціональний секрет латинських літер «Z» і «V», якими позначена окупаційна техніка їхніх співвітчизників, у контексті таких собі «прецедентних знаків» як «концептуальних вербально-візуальних репрезентантів інформаційно-комунікативної спеціальної операції» (що б під цим не ховалося). Не менш інтригуючою є їхня теза, згідно якої «застосування латинограм в кириличному (російськомовному) медіадискурсі стало відповіддю на лінгвополітичне заміщення (? – К. І.) кирилиці латиницею», але «“чужі” знаки Z, V, O почали застосовувати в медіатекстах для “своїх”, що ідентифікується як комунікативний хід із запобігання інформаційній дестабілізації» [48]. Тобто, не важко переконатися, що кримські філологині навряд чи самі зрозуміли, яку власне функцію виконують ці «прецедентні знаки».

Молодий краснодарський дослідник С. Панченков зауважив ще декілька дивних аспектів застосування цих рашистських «знаків». Передусім його здивувало, що лише через тиждень від початку російської агресії оборонне відомство РФ запропонувало їхнє трактування (буцімто, Z означає «За перемогу», а V – «Сила V правді») – відтак, «тепер складно судити, чи використовувало командування російської армії публічний потенціал символу навмисно чи просто скористалося його раптовою популярністю?». Крім того, він теж резонно підкреслює, що літера «Z» як сучасний поп-символ неодноразово використовувалася у сфері медіа-розваг переважно як атрибут теми про зомбі-апокаліпсис. Тому навіть у Росії відповідне сприйняття «Z» як частини міфології живих мерців громадськості одразу пов’язала з людьми, зомбованими російською пропагандою. Найбільш істотний недолік використання «Z» аспірант вбачає в його західному походженні. Адже на хвилі антизахідної істерії в РФ «латинська літера як символ гасла “За русский мир” виглядає якось асиметрично і навіть асемантично» [49, с. 87–88]. Втім шукати логіку у сучасному гуманітарному просторі Росії – марна справа, коли однією з базових засад рашизму є антиінтелектуалізм.

Головним же елементом конструкції «міфу СВО» в наративах російських «учених» є зміцнення стереотипу щодо України як головного екзистенційного ворога. Відповідний дискурс ненависті «рашистів-гуманітаріїв» особливо показовий щодо сприйняття ними Держави Україна, котра, на їхнє переконання, не має ані найменшого права на незалежне існування. Загалом, уся російська «гуманітаристика» слухняно «доводить» у (як їй здається) науковий спосіб кремлівську риторику щодо «жахливих» України та українців, які, буцімто, й спровокували РФ на війну. Укорінення «міфу СВО» до світоглядної матриці рашизму спостерігається й на ефекті віддзеркалення власної сутності та дій росіян саме на українцях, на яких вони екстраполюють свої злочини, уявлення та спотворене мислення. У такому ракурсі своє рашистське бачення світу, що поступово перетворюється на справжній неонацизм, російська пропаганда (а за нею й «гуманітаристика») досить експліцитно проектує на українців, з метою їх суцільної демонізації [2].

Висновки. Таким чином, не важко переконатися, що вся так звана «російська гуманітаристика», будучи частиною ідеології рашизму, є антинауковим явищем, покликаним, передусім, обслуговувати геноцидну політику та пропаганду Кремля. У теперішньому форматі, намагаючись будь яким чином виправдати агресивну війну РФ проти України, російські «гуманітарії», звертаючись до тематики так званої «СВО», наголошуючи на своїй невинності та вимушеності її початку, по суті лише продовжують формувати основні орієнтири ідеологічної оболонки рашизму. Російським «гуманітаріям» властивий переважно дискурс ненависті, в якому немає місця пошуку істини, але переважає тенденційність, спрямована на неоімперську пихатість, шовінізм, ресентимент, нетерпимість, зверхність відносно всіх «інших», але особливо щодо українців. Саме від початку агресивного нападу на Україну в 2022 р. аморфна система рашистських поглядів доволі швидко перетворилася на державну ідеологію Росії, котра намагається в такий спосіб перетворитися знову на імперію. На цьому шляху їй беззаперечно й активно допомагає так звана «гуманітарна наука», покликана легітимізувати злочинні дії кремлівського диктатора та виступаючи прямим співучасником його злочинної політики, що свого часу неодмінно отримає відповідну правову оцінку світового співтовариства.

Список літератури

1. Івангородський К., Синявська Л. Виправдання повномасштабної агресії РФ проти України (так звана «СВО») російською академічною «гуманітаристикою»: історіографічний огляд. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. Дрогобич, 2023. Випуск 13/55. С. 141–161. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.11/53>.
2. Івангородський К. Дегуманізація українців і демонізація України російською історіографією як засіб виправдання так званої «СВО». *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2024. № 1. С. 8–24. DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5908-2024-1-8-24>.
3. Гудков Л. Возвратный тоталитаризм. Т. 1. Москва: Новое литературное обозрение, 2021. 816 с.
4. Якубова Л. Російсько-українські «історичні війни»: введення в дискурс ненависті і знищення. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. 68 с.
5. Курилла І. Все закончиться крахом. *Север.Реалии*. 2022, 25 февраля. URL: <https://bit.ly/41PCgo5>.
6. Антошук І. Сторонники специальной военной операции в Украине: социальное окружение и стратегии общения. *Социодиггер*. 2022. № 7. С. 21–29.
7. Ваторопин А., Тепляков И. Молодежный экстремизм в России в контексте специальной военной операции. *Образование и право*. 2022. № 8. С. 133–139.
8. Цуприк М. Политическая идентичность жителей Республики Крым в контексте специальной военной операции. *Закон и власть*. 2023. № 2. С. 26–29.
9. Казаков А. Отношение российской молодежи к СВО: роль медийного сопровождения государственной политики. *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Социология. Политология*. 2022. Т. 22, вып. 4. С. 460–467.
10. Російські підручники з історії: школа ненависті і ворожнечі. Аналітична записка / ред. В. Смолій; авт. кол.: О. Удод (керівник) та ін. Київ: ІПУ НАНУ, 2023. 57 с.
11. Яремчук В. Україна у шкільній історії путінської Росії (до 2021 р.). *Український історичний журнал*. 2023. № 3. С. 176–196. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2023.03.176>.
12. Громенко С. «Короткий курс СВО». Російська офіційна версія війни стала обов'язковою. *Локальна історія*. 2023, 10 серпня. URL: <https://bit.ly/4pnt4kV>.
13. Великая Н., Зайцева А. Репрезентация специальной военной операции в печатных СМИ в контексте консолидации российского общества. *Caucasian Science Bridge*. 2022. № 5. С. 160–172.
14. Как живешь, Россия? Экспресс-информация. 52 этап социологического мониторинга, май 2022 года / В. Левашов и др. Москва: ФНИСЦ РАН, 2022.
15. Смолій В., Ясь О. Українська соціогуманітаристика воєнної доби: виклики, перспективи, можливості. *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 55–70. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.04.055>.
16. Меренков А. Культура эгоизма в условиях специальной военной операции. *Вестник Удмуртского университета. Серия: Социология. Политология. Международные отношения*. Ижевск, 2022. Т. 6, вып. 3. С. 305–316.
17. Грищенко Л., Измайлов А. Несистемная оппозиция – современная угроза общественной безопасности. *Академическая мысль*. 2022. № 2. С. 183–189.
18. Шатилов А. Гражданское общество в России: третий путь. *Власть*. 2023. Т. 31, № 4. С. 9–14. DOI: <https://doi.org/10.31171/vlast.v31i4.9682>.
19. Мусийчук М., Мусийчук С. Комическое как инструмент контрпропаганды в информационно-психологической войне на примере креализованных текстов в период специальной военной операции. *Мир науки. Педагогика и психология*. 2023. Т. 11, № 1. URL: <https://mir-nauki.com/PDF/15PSMN123.pdf>.
20. Якубова Л. Рашизм: Звір з безодні. Київ: Академперіодика, 2023. 318 с.
21. Гарбузов В. Утраченные иллюзии уходящей эпохи. *Независимая газета*. 2023, 29 августа. URL: https://www.ng.ru/ideas/2023-08-29/7_8812_illusions.html.
22. Давидова Н. Путінський нацизм: погляд крізь психоаналітичну призму. *Український інститут майбутнього*. 2022, 30 червня. URL: <https://bit.ly/3VgEjxU>.
23. Эпштейн М. Русский антимир. Политика на грани апокалипсиса. Нью-Йорк: Franc-Tireur USA, 2023. 248 с.
24. Ассман А. Как правильно завершать войны и диктатуры? *Meduza*. 2023, 23 октября. URL: <https://bit.ly/4n1cupk>.
25. Ильин В., Морев М. Специальная военная операция выявляет новые черты гражданского общества. *Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз*. 2022. Т. 15, № 5. С. 9–32.
26. Hrytsak Ya. Russia's Problems Go Far Beyond Putin. *Time*. 2022, April 5. URL: <https://time.com/6164291/russias-problems-beyond-putin>.
27. Якубова Л. Російсько-українські «історичні війни»: введення в дискурс ненависті і знищення. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. 68 с.
28. Тимошук А. Защита исторической правды в контексте СВО. *Государство, право и общество в контексте обеспечения национальной безопасности Российской Федерации*: материалы научно-практической конференции. Владимир, 2022. С. 210–214.
29. Миллер А. Национальная идентичность на Украине: история и политика. *Россия в глобальной политике*. 2022. Т. 20. № 4. С. 46–65. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/identichnost-na-ukraine/#>.

30. Никонов В. Специальная военная операция и новый миропорядок. *Государственное управление*. 2023. № 99. С. 7–34. DOI: <https://doi.org/10.24412/2070-1381-2023-99-7-34>.
31. Касьянов Г. Пригожин – не Ленін, Росія – не імперія. *Українська правда*. 2023, 23 червня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/06/23/7408050>.
32. Янов А. Русская идея. От Николая I до Путина. Книга первая (1825–1917). Москва: Новый хронограф, 2015. 240 с.
33. Фортунатов В. Специальная военная операция как выход из методологического тупика в гуманитарных науках. *Переломные моменты истории: люди, события, исследования*: мат. науч. конф. в 3 т. / под ред. С. Бугашева и др. Т. 1. Санкт-Петербург: СПбГУПТД, 2022. С. 496–501.
34. Самойлов С. Террористическая организация полк «Азов» как политический и правовой феномен на Украине. *Общество и право*. 2023. № 2. С. 85–89.
35. Перцев А. Кажется, Путин и правда думает, что может победить Запад. *Meduza*. 2022, 14 ноября. URL: <https://bit.ly/46it1yd>.
36. Сальников В. Современный кризис на Украине сквозь призму концепции «столкновения цивилизаций». *Основные проблемы сохранения и укрепления традиционных духовно-нравственных ценностей в системе российского образования*: коллективная монография / под ред. Г. Заридзе; Межрегиональная просветительская общественная организация «Объединение православных учёных». Воронеж: Научная книга, 2023. С. 154–157.
37. Шайрян Г. Духовный суверенитет России: Третий Рим, самодержавие и функция Катехона. *Основные проблемы сохранения и укрепления традиционных духовно-нравственных ценностей в системе российского образования*: коллективная монография / под ред. Г. Заридзе. Воронеж: Научная книга, 2023. С. 247–254.
38. «Рашизм в законі». Навіщо Верховна Рада визначила, як називати режим Путіна. *BBC News Україна*. 2023, 2 травня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64976427>.
39. Закон України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» від 21 серпня 2025 р., № 4579-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-IX#Text>.
40. Гирич І. «З крові і руїни постає новітня Україна». *Над Бугом і Нарвою*. 2022. Ч. 3. С. 25–27.
41. Гирич І. Національно-визвольний рух та ідеологія рашизму в XIX – на початку XX ст. *Заборонити рашизм* / за ред. В. Піскун. Київ: КУБГ, 2023. С. 85–100.
42. Лисенко О. Феноменологія війни Росії проти України як об'єкт гуманітарних досліджень. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 7. С. 85–98. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2022.07.085>.
43. Snyder T. We Should Say It. Russia Is Fascist. *The New York Times*. 2022, May 19. URL: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html>.
44. Грицак Я. Рашизм – це фашисти, які готові бути бідними, щоб вважатися сильними [Інтерв'ю]. *Радіо НВ*. 2022, 30 квітня. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=KwtU-LuY54s>.
45. Сванидзе Н. Обыкновенный фашизм. *The Insider*. 2022, 1 апреля. URL: <https://theins.ru/opinions/nikolai-svanidze/249865>.
46. Якубова Л. Онтологія рашизму: Україна як alter ego Росії. *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 78–92. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.04.078>.
47. Френсіс Фукуяма про кінець війни, розпад Росії та деокупацію Криму [Інтерв'ю]. *Радіо Свобода*. 2023, 18 жовтня. URL: <https://bit.ly/3JZjFjn>.
48. Шилина А., Субботина О. Информационно-коммуникативная специальная операция: особенности функционирования прецедентных знаков Z, V, O в медиапространстве (на материале telegram-канала и vk-страницы Министерства обороны Российской Федерации). *Ученые записки Крымского федерального университета. Филологические науки*. 2022. Т. 8, № 3. С. 167–177.
49. Панченков С. Литеры «Z» и «V» как символы специальной военной операции на территории Украины. *Вестник Хакасского государственного университета*. 2022. № 1. С. 85–90.

References

1. Ivangorodsky, K., Syniavska, L. (2023). Justifications of the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine (the so-called “SVO”) by the Russian academic “humanitarian”: a historiographical review. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriya Istoriia [Problems of Humanities. History Series]*, 13/55, 146–161 [in Ukrainian].
2. Ivangorodsky, K., (2024). Dehumanization of Ukrainians and demonization of Ukraine by russian historiography as a tool to justify the so-called “SVO”. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya: Istorychni nauky [Bulletin of Cherkasy University. The series “Historical Sciences”]*, 1, 8–24 [in Ukrainian].
3. Gudkov, L. (2021). Returning totalitarianism. Vol. 1. Moscow [in Russian].
4. Yakubova, L. (2023). Russian-Ukrainian “historical wars”: an introduction to the discourse of hatred and destruction. Kyiv [in Ukrainian].
5. Kurilla, I. (2022). Everything will end in collapse. *Sever.Realii*. Retrieved from: <https://bit.ly/41PCgo5> [in Russian].
6. Antoshchuk, I. (2022). Supporters of the special military operation in Ukraine: social environment and communication strategies. *Sociodigger*, 7, 21–29 [in Russian].

7. Vatoropin, A., Teplyakov, I. (2022). Youth extremism in Russia in the context of a special military operation. *Obrazovaniye y pravo [Education and Law]*, 8, 133–139 [in Russian].
8. Tsuprik, M. (2023). Political identity of the residents of the Republic of Crimea in the context of a special military operation. *Zakon y vlast [Law and Power]*, 2, 26–29 [in Russian].
9. Kazakov, A. (2022). Attitude of Russian youth to the SVO: the role of media support of state policy. *Yzvestiya Saratovskoho unyversyteta. Novaia seryia. Seryia: Sotsyolohyia. Polytolohyia [News of the Saratov University. New series. Series: Sociology. Political Science]*, 22/4, 460–467 [in Russian].
10. Smolii, V. (ed.). (2023). Russian history textbooks: a school of hatred and enmity. Analytical note. Kyiv [in Ukrainian].
11. Yaremchuk, V. (2023). Ukraine in the school history of Putin's Russia (until 2021). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*, 3, 176–196 [in Ukrainian].
12. Gromenko, S. (2023). "Short Course of the SVO". The Russian Official Version of the War Became Mandatory. *Local History*. Retrieved from: <https://bit.ly/4pnt4kV> [in Ukrainian].
13. Velikaya, N., Zaitseva, A. (2022). Representation of a special military operation in print media in the context of consolidation of Russian society. *Caucasian Science Bridge*, 5, 160–172 [in Russian].
14. Levashov, V. et al. (ed.). (2022, May). How are you, Russia? Express information. 52nd stage of sociological monitoring. Moscow [in Russian].
15. Smolii, V., Yas, O. (2022). Ukrainian socio-humanitarianism of the wartime: challenges, prospects, opportunities. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal [Ukrainian historical journal]*, 4, 55–70 [in Ukrainian].
16. Merenkov, A. (2022). The Culture of Egoism in the Context of a Special Military Operation. *Vestnyk Udmurtskoho unyversyteta. Seryia: Sotsyolohyia. Polytolohyia. Mezhdunarodnye otnosheniya [Bulletin of the Udmurt University. Series: Sociology. Political Science. International Relations]*, 6/3, 305–316 [in Russian].
17. Grishchenko, L., Izmailov, A. (2022). Non-systemic opposition – a modern threat to public security. *Academicheskaya mysl [Academic opinion]*, 2, 183–189 [in Russian].
18. Shatilov, A. (2023). Civil society in Russia: the third way. *Vlast [Power]*, 31/4, 9–14 [in Russian].
19. Musiychuk, M., Musiychuk, S. (2023). The comic as a tool of counter-propaganda in information and psychological warfare on the example of realized texts during a special military operation. *Mir nauki. Pedagogika i psikhologiya [The world of science. Pedagogy and psychology]*, 11/1. Retrieved from: <https://mir-nauki.com/PDF/15PSMN123.pdf> [in Russian].
20. Yakubova, L. (2023). Rashism: The Beast from the Abyss. Kyiv [in Ukrainian].
21. Garbuzov, V. (2023). Lost illusions of a passing era. *Nezavisimaya Gazeta [Independent newspaper]*, August 29. Retrieved from: https://www.ng.ru/ideas/2023-08-29/7_8812_illusions.html [in Russian].
22. Davydova, N. (2022). Putin's Nazism: A View Through a Psychoanalytic Prism. *Ukrainian Institute of the Future*. Retrieved from: <https://bit.ly/3VgEjxU> [in Ukrainian].
23. Epstein, M. (2023). Russian antiworld. Politics on the brink of apocalypse. New York [in Russian].
24. Assman, A. (2023). How to properly end wars and dictatorships? *Meduza*, October 23. Retrieved from: <https://bit.ly/4n1cupk> [in Russian].
25. Ilyin, V., Morev M. (2022). Special military operation reveals new features of civil society. *Ekonomicheskiye i sotsial'nyye peremeny: fakty, tendentsii, prognoz [Economic and social changes: facts, trends, forecast]*, 15/5, 9–32 [in Russian].
26. Hrytsak, Ya. (2022). Russia's Problems Go Far Beyond Putin. *Time*. April 5. Retrieved from: <https://time.com/6164291/russias-problems-beyond-putin>.
27. Yakubova, L. (2023). Russian-Ukrainian "historical wars": an introduction to the discourse of hatred and destruction. Kyiv [in Ukrainian].
28. Timoshchuk, A. (2022). Protection of Historical Truth in the Context of the SVO. *Gosudarstvo, pravo i obshchestvo v kontekste obespecheniya natsional'noy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii [State, Law and Society in the Context of Ensuring National Security of the Russian Federation]*. Vladimir, 210–214 [in Russian].
29. Miller, A. (2022). National Identity in Ukraine: History and Politics. *Rossiia v global'noy politike [Russia in Global Politics]*, 20/4, 46–65. Retrieved from: <https://globalaffairs.ru/articles/identichnost-na-ukraine/#> [in Russian].
30. Nikonov, V. (2023) Special military operation and the new world order. *Gosudarstvennoye upravleniye [Public administration]*, 99, 7–34 [in Russian].
31. Kasyanov, G. (2023). Prigozhin is not Lenin, Russia is not an empire. *Ukrayins'ka pravda [Ukrainian Pravda]*, June 23. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/06/23/7408050> [in Ukrainian].
32. Yanov, A. (2015). Russian idea. From Nicholas I to Putin. Book One (1825–1917). Moscow [in Russian].
33. Fortunatov, V. (2022). Special military operation as a way out of the methodological impasse in the humanities. *Perelomnyye momenty istorii: lyudi, sobytiya, issledovaniya [Turning points in history: people, events, research]*, 1, 496–501 [in Russian].
34. Samoilov, S. (2023). Terrorist organization regiment "Azov" as a political and legal phenomenon in Ukraine. *Obshchestvo i pravo [Society and Law]*, 2, 85–89 [in Russian].
35. Pertsev, A. (2022). It seems that Putin really thinks that he can defeat the West. *Meduza*. November 14. Retrieved from: <https://bit.ly/46it1yd> [in Russian].

36. Salnikov, V. (2023). The modern crisis in Ukraine through the prism of the concept of the “clash of civilizations”. *Osnovnyye problemy sokhraneniya i ukrepleniya traditsionnykh dukhovno-nravstvennykh tsennostey v sisteme rossiyskogo obrazovaniya [The main problems of preserving and strengthening traditional spiritual and moral values in the Russian education system]*. Voronezh, 154–157 [in Russian].
37. Shayryan, G. (2023). Spiritual sovereignty of Russia: Third Rome, autocracy and the function of Katechon. *Osnovnyye problemy sokhraneniya i ukrepleniya traditsionnykh dukhovno-nravstvennykh tsennostey v sisteme rossiyskogo obrazovaniya [The main problems of preserving and strengthening traditional spiritual and moral values in the Russian education system]*. Voronezh, 247–254 [in Russian].
38. “Racism in Law.” Why did the Verkhovna Rada determine what to call Putin’s regime? (2023, May 2). *BBC News Ukraine*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64976427> [in Ukrainian].
39. Law of Ukraine “On the Principles of the State Policy of the National Memory of the Ukrainian People” of August 21, 2025, No. 4579-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-IX#Text> [in Ukrainian].
40. Hyrych, I. (2022). “From blood and ruins, a new Ukraine emerges”. *Nad Buhom i Narvoyu [Over the Bug and Narva]*, 3, 25–27 [in Ukrainian].
41. Hyrych, I. (2023). The National Liberation Movement and the Ideology of Racism in the 19th and Early 20th Centuries. In: Piskun, V. (ed.). *Ban Racism*. Kyiv, 85–100 [in Ukrainian].
42. Lysenko, O. (2022). Phenomenology of Russia’s war against Ukraine as an object of humanitarian research. *Visnyk Natsional’noi akademii nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine]*, 7, 85–98 [in Ukrainian].
43. Snyder, T. (2022). We Should Say It. Russia Is Fascist. *The New York Times*. May 19. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html>.
44. Hrytsak, Ya. (2022). Racism is fascists who are ready to be poor in order to be considered strong [Interview]. *Radio NV. April 30*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=KwtU-LuY54s> [in Ukrainian].
45. Svanidze, N. (2022, April 1). Ordinary fascism. *The Insider*. Retrieved from: <https://theins.ru/opinions/nikolai-svanidze/249865> [in Russian].
46. Yakubova, L. (2022). Ontology of Racism: Ukraine as an Alter Ego of Russia. *Ukrayinskyi istorychnyy zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*, 4, 78–92 [in Ukrainian].
47. Francis Fukuyama on the end of the war, the collapse of Russia and the de-occupation of Crimea [Interview] (2023, October 18). *Radio Svoboda [Radio Liberty]*. Retrieved from: <https://bit.ly/3JZjFjn> [in Ukrainian].
48. Shilina, A., Subbotina, O. (2022). Information and communication special operation: features of functioning of precedent signs Z, V, O in the media space (based on the telegram channel and vk-page of the Ministry of Defense of the Russian Federation). *Uchenyye zapiski Krymskogo federal’nogo universiteta. Filologicheskiye nauki [Scientific notes of the Crimean Federal University. Philological sciences]*, 8/3, 167–177 [in Russian].
49. Panchenkov S. (2022). Letters “Z” and “V” as symbols of a special military operation on the territory of Ukraine. *Vestnik Khakasskogo gosudarstvennogo universiteta [Bulletin of the Khakass State University]*, 1, 85–90 [in Russian].

Надійшла до редакції / Received: 21.05.2025
Схвалено до друку / Accepted: 20.06.2025

